

XVIII. századi zsványnyelvi szójegyzékeink

A tolvajnyelvvél foglalkozók között közismert, hogy a magyar argó első szójegyzékei a XVIII. század utolsó harmadából maradtak fenn. Ezeknek a szójegyzékeknek jó részét a felfedezők már publikálták, azonban mind a szövegkiadásokban előforduló lejegyzési hibák, mind pedig az öt szójegyzék eddig kellőképpen nem hangsúlyozott egybetartozása indokolja, hogy az alábbiakban az eredeti kéziratok alapján újból és együtt mutassuk be a magyar tolvajnyelv eme értékes emlékeit.

1. Első ismert tolvajnyelvi szójegyzékeink keletkezése egy kiterjedt vásáritolvajbanda büntető peréhez kapcsolódik. A banda tagjainak számát jól mutatja a főkolompos Czagány András, alias Konyás ama kijelentése, hogy „*Ha Böszörménytől fogva Nánásig csináltatnák az Akasztó fát, még sem férne reá, ha mind fel aggatnák*” (HBmL. IV. A. 1018/d. 2. csomó). A banda tagjai szerte az országban vásárról vásárra jártak, működésük fő területe az Alföld és a Hegyalja volt. Debrecen és Hajdúböszörmény közötti Mélyvölgyi csárda volt kedvenc tartózkodási helyük, ahol a csapszék kocsmárosai orgazdaként is segítették a tolvajokat.

A banda vezetőit és számos tagját 1775-1776-ban elfogták és az ország különböző városaiban (Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Debrecen, Miskolc, Nagykálló stb.) bíróság elé állították. A korabeli gyakorlatnak megfelelően az egyes helyi bíróságok együttműködtek egymással, és a bandába tartozó személyek periratainak másolatait elküldték a másik törvényhatóságnak is. Így a vallomások egy része több helyen, több másolatban is fennmaradt.

A perben közreműködő hivatalos személyek nagy figyelmet fordítottak a zsványok

nyelvére is, ezért a persorozat jegyzőkönyvei nagyobb mennyiségben tartalmaznak argószavakat. E szavak egy része a korban közismert lehetett (gyakran szerepel például a vádlottakat kérdező személy beszédében is a rajzol 'lop' szó), másokat viszont ajánlatosnak tartottak a vádlottak válaszába foglalva külön is feljegyezni. Ezek alapján bizonyára kis szójegyzékeket is készítettek (ilyen lehetett az alább az a) pontban szereplő miskolci szójegyzék), amelyeket aztán szintén megküldtek más bíróságoknak, ahol ezeket kiegészítették, újra kikérdezték.

2. Az 1775-1776-ban zajlott perek irataiból három szójegyzék vált ismertté:

a) *Vocabula vero, quibus iidem uti Solebant, uti Nobis revelatum extitit, Seqvuntur hoc Ordine' [„Most pedig e (sor)rendben következnek a szavak, amelyeket ők szoktak használni, ahogy nekünk elárulták”].*

Miskolci szójegyzékként emlegetett 28 szót tartalmazó tolvajnyelvi emlékünkre a hajdani budapesti II. sz. állami levéltárban bukkant rá Török Gábor. A szójegyzék később Nógrád megye levéltári anyagával Salgótarjánba, a Nógrád Megyei Levéltárba került, jelenleg is itt található. A szójegyzék a

„Nógrád m. Lt. *Fiscalia fasc. XLV/36.*” jelzetű iratcsomóban, egy 1775. május 9-én Miskolcon keltezett jegyzőkönyvben, (a Sóváry József, Oláh András, Szabó Miska és Varga Erzsók ellen indított eljárás iratai végén, a halálos ítéletet követően) az utolsó lapon található (közzéteszi: Török Gábor: Legrégibb tolvajnyelvi szójegyzékünk. Magyar Nyelv, 53 (1957): 273–4). A miskolci szójegyzék nincs közvetlen kapcsolatban a többi korabeli zsványnyelvi szójegyzékkel, tehát bizonyíthatóan egyik ezt követő argóemlékünket sem erről másolták. A benne előforduló 28 szó többségében ugyan megtalálható a többiben is, de tartalmaz alak- és jelentésváltozatokat, illetve más szójegyzékekben nem szereplő szavakat is.

Nincs víz – Ritka a' vásár
Rajzolni – lopni
Pledezz – Szaladgy
Kaptnválni – meg fogni
Szoknya – *Kosznya*
Sovány – Guba
veternyek – Köpönyeg
meg ZSinegelni – meg Kinozni
Ablak vel [-vagy] Kanafria – akasztó fa
Lelki Komornyik – Pap
Kutya – hajdú
Rút ember – hóhér
Fejes – Vrgye [- vármegye] Tisztye
Puczi – Gyoles
Leves – Pénz
Palibuch – mente
fel húzó – Nadrág
fel rántó – Csizma
Csengetyü – Zseb Óra
fel vévő – Szűr, Guba
fel tévő – Süveg, kalap
Kuksi – Vásár
Bali – Ember
Gagyi – Arany Pénz
Posteriom – Tömlőcz

Kigyó – Gyűsző

Komryik – Orgazda

b) *Lingva idiotica furum Complurium in una Societate et ingenti Banda Constitutorum per Captivum Eppalem Joannem Kovács asylantem dicit.* 28o 9bris 1775 [Egy társaságba és hatalmas bandába szerveződött jó néhány tolvaj sajátos nyelve, ahogy azt az E.-ből való száműzött fogoly, Kovács János tollba mondta 1775. szeptember 28-án].

A 70 szót tartalmazó szólista a budapesti Piarista Levéltárban került elő. Jelzete: *Varia For. 20. Fasc. 1/16 (V407)*. Érdekessége a vele egykorú emlékektől eltérően, hogy szavai állítólag nem bírósági eljárás során jegyeztettek fel, hanem a cimben megnevezett rab szókinsét gyűjtötte össze a lejegyző. (Közzéteszi: Schramm Ferenc: Egy 1775-i tolvajnyelvi szójegyzék. Magyar Nyelv, 58 (1962): 107–9.)

Tolvaj – *Zsvány*

Pénz – *Leves*.

Szekér – *Perge*

Víz – Sok ember a Vásárban

Úr – *Fejes*.

Orgazda – *Komnik*

Felni – *Fázni*

Kutya – Hajdú.

Talalni pénzt erszény nélkül – *Parást talaltam*.

Kigyó van a Derekán – Pénz a Gyűszőben, Erszényben.

Paribó – Mente.

Kalap – *Fel tévő*

Nadrág – *Lábra való*

Csizma – *Fel rántó*.

Lopni – *Rajzolni*.

Szűr, Dolmán, Kankó – *Kapkodás*.

Ing, Gattyá, Gyólt – *Pozdorja*.

Óra Zsebben való – *Csengetyü*.

Temlecz – *Posterium*

Vigyáz – *Gyertyáz*

Kurva – *Dorka*.
 Szoknya – *Kasnya*.
 Plédi – Szaladj.
 Meg Fognak – *Meg Kaptoválnak*
 Ló – *Füles*.
 Ökör – *Buga*.
 Köpönyeg – *Leternyek*.
 Bunda – *Szörös*
 Láda – *Koporsó*
 Keszkenő – *Lobogó*.
 Bor, Pálinka – *Topánka*.
 Részegeskedni – *Topánkoskodni*
 Pipa – *Füstölő*
Sus hordó – *Kondás*
 Arany – *Gágyi*
 Hóhér – *Mester*
 Akasztó fa – *Kanaforia*
 Meg verték – *Meg Ruhászták*
 Ruha – *Puczihá*
 Zsidó – *Jordány*
 Kutya – *Csacsogó*.
 Füzess – *CZoltováj*
 Az aszony czinkussát hija – *Baknak*.
 Az férfi Kurváját – *CZofkának* vagy
 Dorkának.
 Vásár – *Kuksi*
 Forint – *CZoll*.
 Szorics – *Kozákoly*
 Bicsak – *Vagvány*
 Ne Kiálcsd ki. – *Ne haduvály*
 Katona – *Szlepicska*
 Németh – *Sógor*
 Ördög – *Lakat*.
 Olvasó – *Bilints*.
 Pulyka – *Piarista*.
 Lúd – *Banya*.
 Tyúk – *Kaparáó*.
 Bicskás tolvaj, vagy Zsebbe való tolvaj –
 Delivator
 Kacsá. – *Rikkancs*.
 Novitium, vagy is új tamadás [tanodás] –
 Nyalavi.

Zseb – *Kút*.
 Zsebes – *Kutas*.
 Az nyelveket híjják – *Nyalavinnyelvnek*
 Kenyér – *Mindennapi*.
 Hitelben inni – *Pufra inni*.
 Vármegye Kenyere – *Profiterium*.
 Kiss Biró – *Kajzer*
 Ló - *Szörhintó*
 Nyereg – *Nyugodalom töke*.
 Farkas – *Tapsi füless*
 Vrgye Hajduja – *Kutya*.
 c) Zsivány Szók

A 78 kifejezést tartalmazó szójegyzék jelenleg a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fióklevéltárában található a IV. A. 505/e. 7. csomó. 1776. Fasc. J. No. 14/17. jelzetű ügyirat 17a–18b oldalain, az 1776. május 29-én Czagány András, Balás Mihály, Görög Sámuel és Csengeri István gyanús tolvajok ellen indított eljárás irataihoz csatolva. Keletkezéséről Nagy Sándor jogtörténésztől tudjuk, hogy az említett ügy nyomozása során „beszerezték a Borsodban akasztófára ítélt Oláh András [az ő és társai peranyagából került elő a miskolci szójegyzék (K. T.)] kihallgatásáról Debrecenben 1775. május 10-én készült jegyzőkönyvet is. Oláh András vallomásaiban több olyan kifejezés szerepelt, amelynek jelentését a kihallgatást végző nótárius nem ismerte, ezért megmagyaráztatta magának és a használt kifejezés közkeletű jelentését is belefoglalta a jegyzőkönyvbe. A hajdúkerület valamelyik nótáriusa aztán ennek és nyilván több hasonló jegyzőkönyv alapján (sic!) összeállított egy jegyzéket a »Zsivány nyelv«-ről, illetve »Zsivány szók«-ról és azok jelentéséről és ezt a valóságos kis szótárt a Czagány András és társai ellen folytat bűnügy irataihoz csatolta” (Nagy Sándor: Zsivány nyelv a XVIII. században. Múzeumi Kurír, 2. sz. (1970): 34).

- Fejes* – Tiszt Úr.
Kutya – Hajdú.
Tisztartó – Második személy, a' Fő ZSiványokk [= ZSiványok közt]
Rikkantó – Kácsa
Sógor – Német.
Ördög – Lakat.
Fazék – Fély.
Lobogo – Keszkenő.
Topánka – Bor, Pálinka.
Meg topánkásodott = Meg részegedett.
Füstölő – Pipa.
Szűr hordó. – Kondás.
Gagyi – Arany.
Nagy víz. – Sokaság a' Vásárb[an].
Kis víz. – Kevés ember a Vásárban
ZSivány – Tolvaj.
Pergő – Kocsi.
Leves. – Pénz ezüst.
Komnyik – Or Gazda.
Rút ember – Hóhér.
Mester – Idem [= ugyanaz, ti. hóhér]
Kanaforia – Akasztó fa.
Meg ruhízták. – Meg verték, meg csapták.
Ruhi – Csapás
Pucziha – Ruha.
Jordán – ZSídó.
Czafka – Kurva.
Balék – Az Ura. [ti. a kurváé]
Kozákolni – Az embereket a Vásárb[an] öszve szorítani.
Nyalavi. – Az Újj ZSiványok közt leg jobb ZSivány
Szuszogo. – Disznó.
Kuksi – Vásár.
Czoff. – Forént.
Vágván – Bicsak.
Czoltovájj – Fizess.
Csácsogó – Kutya.
Honterozd – Tagadd.
Ne haduvaj – Ne kiálcsd ki.
- Parás* – Pénz ZSebb[en] Erszény nélkül
Kigyó a' derekán = Tüsző Pénz.
Paribó – Mente.
Gyertyázz – Vigyázz.
Feltévő – Kalap.
Felrántó – Csizma
Lábra való Fel huzó – Nadrág.
Rajzolni – Lopni.
Kapkodás – Szür, dolmány. Kankó.
Pozdorja. – Gatyá, gyólcs, Vászon.
Csengettyü – ZSebbe való Óra.
Poszteriom – Tömlőcz.
Kasznya – Szoknya.
Füles – Ló.
Buga – Ökör.
Lebernyeg – Köpönyeg.
~~Szörös~~ *Gyapjas* – Bunda.
Koporso. – Láda.
Szlepriska – Katona
Olasó. – Bilincs.
Piarista – Pulyka.
Banya – Lúd.
Kaparó – Tyúk.
Delivator – Bicskás, Tolvaj.
Kájzer – ZSiványok Kis Birája.
Kút – ZSeb.
Kútazni – ZSebből Lopni.
Nyalavi nyelv. = ZSivány nyelv.
Mindennapi – Kenyér.
Profiterium – Vármegye Kenyere.
Pufra innya – Hitelb[e] innya.
Szingyula – Kurva.
Plédez – Szalagy.
Meg kaptuvalnak – Meg fognak
Sok gyertya ég utánad – Sokan vigyáznak utánad
Sógor fel rántó – Stibll.
Sógor Lábra való – Plundra.
Sógor Kapkodás. – Német Kabát.
Dánkürti – Ravasz ember.
Peterfia – Szür ujjá

3. A Czagány-féle banda elfogott tagjainak bebörtönzése és a főkolompások kivégzése után az 1780-as évekre az elődökhöz hasonlóan alföldi, Hajdúböszörmény környéki központtal újjászerveződött a vásári tolvajok bandája, melynek tagjai jelentős részben az 1775–1776-ban megtizedelt banda másodvonalát alkothatták. Az újjáalakult banda elfogott tagjai ellen 1782 elején zajlott le egy nagyobb per a Hajdú kerületben, melynek során előkerültek a korábbi perek iratai is, amelyekből az aktuálisakat csatolták az újabb anyaghoz. Így kerülhetett át az 1776-ban Hajdúböszörményben készült „Zsivány Szók” c. szólista másolata az 1782-es per dokumentumai közé.

Ennek a pernek a hajdúböszörményi levéltárban csak egyes iratai maradtak fenn (ld. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fióklevéltára IV. A. 505/e. 10. 1782. Fasc. EE. No. 2.), de ezek között a tolvajnyelvi szójegyzék nem található meg. A nevezetes szójegyzék egy hiteles másolata azonban, mely Per Joannem Petes Jablonczay Districtord JurNotarium iratott alá, az Országos Levéltárban megőrződött, annak köszönhetően, hogy egy 1726-ban kelt utasítás elrendelte, hogy a megyék és a városok a törvényszékeiken tárgyalt perek kivonatait kötelesek megküldeni az Országos Helytartótanácsnak (Felhő Ibolya—Vörös Antal: A helytartótanácsi levéltár. Budapest, 1961. 87), illetve hogy „Mária Terézia már 1756-ban elrendelte, hogy a halálbüntetést kiszabó ítéleteket kihirdetésük előtt az összes iratokkal együtt a Helytartótanács útján hozzá fel kell terjeszteni a kegyelmezési jog gyakorlását illető döntés véget” (a rendelet Hajdú kerületnél meglévő példányára hivatkozva: Nagy Sándor: A Hajdúsági Múzeum Évkönyve, VII. Hajdúböszörmény, 1990. 70). Ennek megfelelően a Bessenyei Mihály, Cséplő Sára és mások elle-

ni pernek az anyaga is a helytartótanácshoz került, s így a Magyar Országos Levéltárban jelenleg is megtalálható a Hajdúböszörményben készült és onnan felküldött szójegyzék (jelzete: C 43 – Helytartótanácsi Levéltár – Acta secundum referentes – Sauska – 1782 – Fasc. 62), melynek címe:

d) Annò 1782. Die 17^a Aprilis, sub Sedria Districtus Privilegiator Oppidorum Hajdonicalium Causarum Criminalium Revisoria, in Oppido Böszörmény celebrata, Consignatio Terminorum, et Vocum, quibus Fures Nundinales, vulgò 'Sivány, seu Vásári Tolvaj, in mutuo colloquio, occasione patratorum furtorum uti consueverunt [Az 1782. év április 17-én a kivételezett hajdú városok kerületi törvényszéke bűnügyi vizsgálóbizottságának ülése, melyet Böszörmény városában tartottak; azon kifejezések és szavak jegyzéke, melyet a vásári tolvajok (közönségesen 'Sivány, vagy Vásári Tolvaj) egymás közt folytatott beszélgetése in tolvajlások végrehajtása alkalmával szoktak használni].

Ez a Jablonczay-féle vagy másként hajdúsági szójegyzék néven emlegetett 74 szó a legismertebb tolvajnyelvi emlékünknél. Keletkezését követő szélesebb körű elterjedéséről Implom József így tájékoztat: „A Hajdú kerületi fellebbviteli törvényszék (Sedria causarum criminalium revisoria) Böszörményben 1782. április 17-én tárgyalta a hajdú városokban elfogott vásári tolvajok ügyét. Az ülésen foglalkozott azzal a tolvajnyelvi szójegyzékkel is, amelyet Jablonczay Petes János Hajdú kerületi főjegyző állított össze a tolvajok vallomása alapján (...). A Hajdú kerület a szójegyzéket a m. kir. helytartótanácshoz terjesztette fel, mely Pozsomyban 1782. május 13-án tartott ülésén 3247. sz. alatt foglalkozott vele. (...) A helytartótanács a törvényhatóságokhoz időnként körlevelet küldött (...) A tolvajnyelvi szójegyzékkel kapcsolatban is körlevelet adott

ki. (...) *A helytartótanács körleveléhez ugyanolyan papírra nyomtatott félvéses szójegyzék is van mellékelve*” (Implom József: Legrégibb tolvajnyelvi szójegyzékünk. Magyar Nyelv, 53 (1957): 270–1).

Ennek a körleveléhez csatolt mellékletnek köszönhetően a Jablonczay-féle szójegyzék országosan ismertté vált, minden a Helytartótanáccsal közvetlen levelezésben álló törvényhatóság megkapta, és sokuk az alájuk rendelt járási, községi intézményeknek másolatban továbbküldte, így jeles tolvajnyelvi emlékünk 74 szava több másolatban is előkerült, magának a félvéses nyomtatott mellékletnek is több példánya ismeretes. (Bizonyára legtöbb levéltárunkban meg is található.)

Érdekességként említhetjük, hogy legelső „újraközlése” a XVIII. századból származik, ugyanis — bizonyítandó, „*Hogy az utóbbi időkben-is voltanak Országunkban ollyas Zsiványok, kik a’ Nyelvet meg-másolták, és egymásközött úgy beszéllettenek*” — a Jeles történetek egyik lábjegyzetében Dugonics András közölte a helytartótanácsi nyomtatvány teljes szövegét (Jeles történetek. Első könyv. Pesten, 1794. 270–4, 12. sz. lábjegyzet), és ezt napjainkig számos újabb, általában a korábbi közleményről nem is tudó „*felfedezés*” követte. (Az eredeti nyomtatvány nagyszámú újabb kiadásait, valamint az egyes eddig fellelt kéziratos másolatokat és az azokat közreadó publikációkat ld. Kis Tamás: A magyar szlengkutató bibliográfiája. Debrecen, 1996. 12–7.).

Külön érdekesség, hogy míg a (gyakran hibákat is tartalmazó) másolatokat rendre publikálták a felfedezők, és ez alapján akarták rekonstruálni az eredeti szójegyzéket (vö. például Bárczi Géza: Legrégibb tolvajnyelvi szójegyzékünk. Magyar Nyelv. 52 (1956): 228–30), eddig senkinek sem jutott eszébe a helytartótanácsi levéltárban megnézni az ere-

detit. Ilyen formán az alábbi szólista az első nyomtatott bemutatása nevezetes szójegyzékünknek:

Fejes – Tiszt Úr.

Kútya – Hajdú.

Tisztartó – Második Személy az feő
’Siványok közt.

Rikkantó – Katsa, vagy Rútza.

Sógor – Német.

Ördög – Lakat

Fasék – Fély

Lobogó – Keszkenő

Topánka – Bor, Pálinka

Topánkasodni – Részegekedni

Füstölő – Pipa

Szür hordó – Kondás

Gagy – Arany

Nagy Víz – Sokaság a’ Vásárban

Sivány – Tolvaj

Perge – Kotsi, vagy Szekér

Leves – Ezüst pénz

Komnyik – Orgazda

Rút Ember – Hőhér

Kanaforia – Akasztófa

Meg-rúházni – Verni, vagy csapni

Rúhi – Csapás

Púcika – Rúha

Jordán – ’Sidó

Czaffka – Kúrva

Balék – Az Úra

Kaszakolni – Öszve Szorítani a’ Vásárt

Nyalavi – Az újj ’Siványok Közt leg
jobb

Szúszogó – Disznó

Kúxi – Vásár

Czaff – Egy forintos

Vágván – Bitsak, vagy Penna czilús

Czoltovaj – Fizés

Csatsogó – Kútya

Hontirozd – Tagadd

Ne hadúváj – Ki ne Kiáldsd

Paráz – Erszény nélkül pénz a’ Zsebbe

Kigyó – Tüsző
Paribó – Menté
Gyertyázz – Vigyázz
Fel-tévő – Kalap
Fel-rántó – Csizma
Lábra való – Nadrág
Rajzolni – Lopni
Kapkodás – Kankó
Pozdorja – Gyóltás vászon
Csengettyű – Zsebbe való óra
Posterium – Tömlőtű
Kasznya – Szoknya
Füles – Ló
Búga – Ökör
Letergeng – Köpönyeg
Szörös – Búnda
Koporsó – Láda
SZlepriska – Katona
Olvasó – Bilintés
Piárista – Pulyka
Bánya – Lúd
Kaparó – Tyúk
Delivator – Bitskás Tolvaj
Kajzer – 'Siványok Kis-Birája
Kút – Zseb
Kútazni – Zsebből lopni
Nyalavi nyelv – Zsivány nyelv
Mindennapi – Kenyér
Profiterium – Vármegye Kenyere
Púffra innya – Hitelbe innya
SZingula – Kúrva
Plede – Szaladj
Meg-Kaptiválnak – Meg-fognak
Gyertya ég – Vigyáznak
Sógor fel-rántó – Stibli.
Sógor lábra való – Plúndra
Sógor Kapkodás – Kapút

4. Nyelvészeti szakirodalmunkban a 19. század elejéről származó emlékként szokás számon tartani az előbbiekkal (különösen a b) pont alatt bemutatottal) számos hasonlóságot, sőt azonosságot felmutató egri szójegyzéket,

amelyet egy a Raphaélis Takáts „*Lexicon Ungaricum*”-ához csatolt feljegyzés tartalmaz (MTA kézirattára: M. Nyelvt. 4-r. 33. sz.). A szójegyzéket tartalmazó, 310. levélként beszámozott lap az 1811-ben keletkezett könyv végére van betéve, de nyelvi anyagát tekintve egészen biztosan korábbiak mondható, valószínűleg az 1775-ben keletkezett, a) és b) pontban tárgyalt szójegyzékeinkkel van közelebbi kapcsolatban:

e) *Dictionarium Novum in Sede Dominali Episcopali Agriae Die 29 Novemb conscriptu a latronib interceptis, adhuc in latrocinio suo existentib excogitatu* [Új szótár, amelyet az egri érseki székhelyen november 29-én írtak össze az elfogott rablóktól, ezeket használták eddigi rablásaik során]. (Közvetteszi: Heinlein István: Egri tolvajnyelv a XIX-dik század elejéről. Magyar Nyelv, 4 (1908): 268–9.)

Nagy víz a városban – Significat Sok ember a városban.

Kis víz a városban – Kevés ember a városban

Zsivány – Tolvaj.

Pléde – Szalagy meg fognak,

Perge – Kocsi.

Fázól – Félsz

Kutya – Hajdú

Fejes – Úr Tiszt.

Leves – Pinz

Gagyi – Arany

Komnyik – Or-gazda

Gyertyáz – Végyáz

Parás – Találtam Pinzt Ersziny nélkül

Zsebben.

Kigyó – Gyűsző. Pinz az oldalán.

Paribó – Menté.

Fel tevő – Kalap, vagy Süveg

Lábra való – Nadrág.

Föl rántó – Csizma.

Rajzolni – Lopni

Kapkodás – Szür dolmán kankó

Pozdorja – Ing gatyá.
Csengetű – Óra.
Poslerum – Tömlőcz
Szingyula v dorka – Kurva.
Kasznya – Szoknya.
Füles – Ló.
Buga – Ökör tehény
Leternyek – Kőpönyeg.
Szórós – Bunda
Koporsó – Láda
Lobogó – Keszkenyő
Topánka – Ital, bor, pálinka.
Füstölő – Pípa.
Nyalavi – Új Tolvaj.
Tisztartó – Szekeres Tolvaj a' lopot jó-
 szágot hordó.
Sushordó – Kondás.
Suszogó – Disznó.
Kanafőria – Akasztófa.
Mester v Rút Ember – Hóhér.
Meg ruhásztak – Meg vertek.
Pucziha – Ruha.
Jordány – Zsidó.
Czafka – Feleségem.
Kozákoly – Szorésd.
Balik – Czinkos.
Kuksi – Vásár.
Meg kaptoválnak – Meg fognak.
Csahogó – Kutyá.
Vágván – Bicsak.
Czoff – Forint.
Czoltovai – Fizes.
Bak – Aszony czinkosa.
Handéroz – Tagadd
Ki hajdoválya – Ki keczelli.
Szlepicska – Katona.
Ördög – Lakat.
Olvasó – Bilincz
Piarsta – Pulyka.
Banya – Lúd.
Kaparó – Tyúk.
Dictator – Bicskás Tolvaj.

Kofa – Kenyér Sütő
Rikkancs – Katsa.
Sógor – Németh.
Kút – Zseb
Profiterium – Vár megye Kenyere
Mindennapi – Kenyér
Pufra Innya – Hitelbe innya.
Első Tiszt – Lakatos
Masodik Tiszt – Tisztartó
Harmadik Tiszt – Kasznár

5. Az öt szójegyzéket ugyanannak az alföldi zsványnyelvnek az emlékeként tarthatjuk számon. Ezek egy kivételével (c ® d) nem közvetlen másolatai egymásnak, viszont az összesen több, mint 100 jelentéssel bíró önálló szókészletit elemet kitevő szókincsük jelentős része megegyezik, az eltérések pedig leginkább egy korábbi ismeretlen másolatból, illetve az egyes szólisták végére illesztett kiegészítésekből származnak.

Az előkerült szójegyzékek tehát feltételezhetően részben másolatok, részben a másolatot kiegészítő gyűjtések, ugyanis egyes szójegyzékekben jól látható, hogy a meglévő lista végére – gyakran másik kéz által feljegyezve – írták be a később előkerült szavakat. A b) pontban említett piarista szójegyzék alapján azt is feltételezhetjük, hogy a meglévő jegyzék szavait kérdezték ki egy tolvajnyelvet ismerő személytől. A piarista szójegyzékben erre utal a szavak felsorolásának a többi szójegyzékéhez viszonyítva fordított sorrendje (elől a köznyelvi, mögötte a zsványnyelvi szó, azaz valószínűleg a köznyelvi szó szerepelt kérdésként).

Az is elég valószínű azonban, hogy a kérdés az alapjául egy másik szójegyzék szolgált, amire abból következtethetünk, hogy nyolc esetben a többi szópárhoz viszonyítva fordított, zsványnyelv-köznyelv a szavak sorrendje. A köznyelvi szavak kikérdezésére utal az is, hogy ha az 1776-os hajdúböszörményi

„Zsivány Szók”-kal összevetjük, akkor jól látható, hogy a „Zsivány Szók”-hoz viszonyítva hiányzó hét tolvajnyelvi szava mindegyikének köznyelvi jelentése megtalálható benne, csak éppen más zsványnyelvi szavak vannak e jelentések mellé rendelve. Lista alapján kérdezőtő gyűjtésre utalnak az értelmezések egyes szám 1. és 2. személyű alakjai is.

Alaposabb filológiai vizsgálódással az öt érintett szójegyzék egymáshoz való viszonyát bizonyára tisztázni lehet majd, amihez jelentős segítséget nyújthatnak bizonyos másolatokra utaló, öröklődő íráshibák (pl. sushordó a szűrhardó 'kondás' helyett), valamint az a tény, hogy bár a szavak sorrendje az egyes szójegyzékekben nem egyezik meg, azonban a szavak egyes csoportjai egy-egy blokkon belül azonos sorrendben vannak. Mindezek alapján bizton feltételezhetjük, hogy eddig ismertté vált öt korai szójegyzékünk valamilyen közös előzmény révén viszonylag szoros kapcsolatban áll egymással.

A közvetlen másolás ténye csak a később országosan ismertté vált Jablonczay-féle szójegyzékről állítható: ezt (vagy ennek közvetlen előzményét) egészen biztosan az 1776-os „Zsivány Szók” Hajdúböszörményben jelenleg is fellelhető példányáról másolták – még a szójegyzéken megfigyelhető kisebb javítások, módosítások megtétele és a lista végéhez fűzött kiegészítések bejegyzése előtt –, ugyanis olyan íráshibát tartalmaz, ami az 1776-os példányból – és csak abból – egyértelműen megmagyarázható. Az 1782-es szójegyzékben (mind a kéziratban, mind a helytartótanácsi nyomtatványban) a 'lúd' jelentésű szó bányaként szerepel a más forrásokból ismert banya helyett. Ennek oka egy láthatóan nem ékezetnek szánt, feltűnően hosszú és az ékezetektől vonalvezetésében teljesen eltérő tollvonás az 1776-os példányban a banya első a-ja fölött, amit a másoló á-nak olvasva örökített tovább.

6. Itt bemutatott zsványnyelvi emlékeink azt mutatják, hogy a XVIII. század utolsó harmada Magyarországon a tolvajnyelv felfedezésére volt. A bűnüldöző szervek, bíróságok ekkortáiban – jóval azelőtt, mielőtt a nyelvtudományban is tudatosult – rájöttek, hogy a nyelv nem egyszerűen csak az információközlésre szolgál, hanem identitásjelző eszköz, a csoporthoz, közösséghez tartozás jellemző kifejezője.

A kihallgatott bűnözők bizalmának megnyerése, a zsványok egymás között elhangzó beszélgetéseinek megértése és általában a tolvajok felismerésének szándéka okozhatta elsősorban, hogy az 1770-es évektől megszapordtak a bírósági perek jegyzőkönyveiben az argószavak, amelyeket egy idő múlva a jegyzők az iratanyaghoz csatolt szójegyzékekkel szerkesztettek, és más törvényhatóságoknak is megküldtek.

A Jablonczay-féle szójegyzék nyomtatott körlevélként való kiadása egyértelműen azzal (a napjainkra a szociológiai-szociolingvisztikai kutatások eredményei által bizonyítottá vált!) nyelvi funkcióval magyarázható, amit az egyik bandavezér vallomása 1776-ban így foglal össze: „a' magyar ZSiványokat, a' nyelveken lehet meg esmérni” (HBmL. Acta fiscalia IV. A. 1018/d. 2. csomó). E tétel alapján lehetséges volt – mert a bűnösségüket bizonyította – a nyelvük alapján elfogni a zsványokat, mint ahogy ezt a latin nyelvű körlevél korabeli magyar fordítása tanúsítja: „A' Hajdú Városokon bizonyos ZSiványokat vagy is Vásári Tolvajokat meg fogtak, kik magokba térven ki vallották hogy mitsoda Terminusokkal magok között βoktak élni: arra nézve F.H.T.K. [= fölséges helytartó királyi] Magyar Tanátsnak Kegyelmes Parantsolattyából azon közöttök folyó Terminusok vagy is βók a' végre hirdettemek Kltek [Kegyelmetek] között hogy azokról azon Vásári káros Tolvajokat leg hamarább éf're vehessék, és mihelyest va-

lakitól olyan *Terminusokat hallanának azonnal megragattassák.*” (Országos Széchényi Könyvtár: Fol. Hung. 1581. 4. füzet, 45b lap).²

A nyomtatott körlevél másokat is hasonló szójegyzékek összeállítására készíthetett. 1783-ban például ugyanilyen helytartótanácsi körlevélmellékletként egy német nyelvű tolvajnyelvi szólistát is kinyomtatottak és szétküldték országszerte.

Eredetije, melyet a Vas vármegyei Pinkafőn (ma: Pinkafeld, Burgenland, Ausztria) Boros Ferenc jegyző készített, szintén egy bírórsági per során született.³

Ebből az időszakból tudomásunk van több jászkunsági tolvajnyelvi szójegyzékről is, bár ezeknek eddig még nem sikerült a nyomára bukkanni. Mándoky István egyik tanulmányában (A kun nyelv. In: Karcagi város-történeti tanulmányok. Szerk. Bellon Tibor—

Kaposvári Gyula. Nagykunsági Füzetek. Karcag, 1974. 35–44) mindenféle forrás megadása nélkül közli, hogy „Több kun eredetű szót találunk azokban a tolvajnyelviszókban is, amelyeket a Jászkun Kerületek adtak ki a XVIII. század végén és a XIX. században a betyárok elfogásának és kézbevitelének megkönnyítésére. Az olykor többszáz szóból álló lajstromokban ilyen szavakat látunk, mint pl. karak 'zsvány, rabló, tolvaj', karakol 'kirabolja a vásárt', tésó 'béklyó', bugó 'bilincs', etek 'csizma' stb.” (44).

További levéltári kutatás révén remélhetőleg sikerül megtalálni ezeket a jászkunsági listákat, és talán még újabb argó nyelvemlékekkel is gazdagodhat a bűnözés (nyelvi) múltjával foglalkozó szakirodalom.

Kis Tamás

Jegyzetek

¹ Vö. pl. **Bondeson, Ulla:** *Argot Knowledge as an Indicator of Criminal Socialization.* In: *Scandinavian Studies in Criminology.* Volume 2. Oslo, 1968. 73–107; **Halliday, Michael A. K.:** *Anti-Languages.* *American Anthropologist*, 78 (1976): 570–84; **Drake, G. F.,** *The social role of slang.* In: *Language. (Social Psychological Perspectives).* Szerk. H. Giles–W. P. Robinson–Ph. M. Smith. Pergamon Press, Oxford—New York—Toronto—Sydney—Paris—Frankfurt, 1980. 63–70; **Leeuwen-Turnovcová, Jifina van:** *Subkulturelle Existenz, Ambulanz und Argotisierung. Teil 1: Zur Frage der sprachlichen Solidarisierung von ambulanten bzw. kasarnierten Randgruppen.* In: *Slavische Sprachwissenschaft und Interdisziplinarität.* Band 2. München, 1996. 187–218.

² Így lehetett ez Európa más országai-ban is. Schubert (*Arme Leute. Bettler und Gauner in Franken des 18. Jahrhunderts.* Neustadt-Aisch, 1983. 282) például beszámol arról, hogy 1730-ban Ansbachban néhány személyt csak azért tartóztattak le, mert Jenisch nyelven beszéltek (hivatkozik rá Leeuwen-Tumovcová, i. m. 195, 22. jegyz.).

³ Eredeti kézírásos példánya jelenleg a Magyar Országos Levéltárban található, jelzete: Helytartótanácsi Levéltár, Magyar Királyi Helytartótanács, C 43 (Acta secundum referentes) Fabianovich 1783. Nr. 148. Szövegkiadása: **Kis Tamás:** *Német tolvajnyelvi szójegyzék a 18. századból: Folia Uralica Debreceniensia*, 8 (2001): 251–62.3

A szerkesztő megjegyzése: egyes szavak áthúzása, esetenként a betűk nagyságának eltérése stb. nem nyomdai hiba, a szerző ragaszkodott az oklevélben lévő eredeti szöveghez.